

PENKE OLGA

**„Az olvasás szörnyű veszélyei.”
Rejtőző kéziratos Voltaire-másolatok feltárása**

Adalékok Galánthai Fekete János pályaképehez

Voltaire műveinek magyar visszhangját mutatják a korabeli könyvgyűjteményeken, a nyomtatásban megjelent és a kéziratban maradt fordításokon kívül a műveiből készült másolatok. Közülük minden bizonnyal a legérdekesebb – terjedelme és tartalma miatt egyaránt – az a francia nyelvű, kilenc kötetből álló kézirat, melynek gerincén a *Mélanges Littéraires* címet olvashatjuk.¹ A kézirat egyik kötetének belső címlapján a *Mélanges Philosophiques, Littéraires, Historiques* címet olvashatjuk. Ezt az alcímet adta Voltaire *Collection complete* (sic!) címmel megjelent sorozata több kötetének, amelyek vegyes írásait tartalmazzák. A kéziratban a címre vonatkozó pontosítás, valamint a szövegösszevetések lehetővé tették a forrásszöveg azonosítását. Kutatásaim szerint a másolat alapjául Voltaire összes művei 1771 és 1774 között megjelent kiadásának nyolc különböző kötete szolgálhatott.² A kilenc kötetes kézirat kizárólag Voltaire munkáinak másolatait tartalmazza 3840 oldalon: alkalmi verseket, verses meséket, de főleg prózát. Utóbbiak között találunk meséket, leveleket, dialógusokat, filozófiai, vallási és irodalmi

¹ A kézirat a Szegedi Egyetemi Könyvtárban: *Mélanges littéraires: manuscrit* [VOLTAIRE], 1–9. kötet, [s. l.], [s. n.]. Jelzet: MS 1937–1945, 22 cm. (A továbbiakban: ML) – A kartonfedél gerincére kézírásal feljegyzett cím későbbi lehet, a bekötés is utólagos. A bekötés során történhetett, hogy miközben a lapok szélét egységes méretűre alakították, a lapszámozást levágták, kivéve a 8. és 9. kötetet.

² *Collection complete des œuvres* de M. de V⁺⁺⁺ [VOLTAIRE] (Genève, Cramer, 1771–74) több kötete. (A továbbiakban a sorozatcím és a kötet cím rövidítve: CCOV illetve MPh). – A sorozatcím a kéziratban sehol nincs feltüntetve. A genfi kiadással párhuzamosan, némi időbeli eltéréssel Voltaire „összes művei” még életében más kiadásokban is megjelentek, több esetben „kalóz-kiadásban” (Amsterdamban, Londonban, Neuchâtelben, Lausanne-ban, néha helymegjelölés nélkül). Egyes köteteket maga a genfi Cramer kiadó újra nyomtatott. Emiatt a másoláshoz használt kötetek egyértelmű azonosítása gyakorlatilag lehetetlen. A legjelentősebb Voltaire-bibliográfiák is megállapítják az idézett sorozatcím alatt megjelent *Mélanges* alcímet viselő kötetek azonosítási nehézségeit, amelyet még arra is visszavezetnek, hogy a kiadási hely lehet fiktív (pl. London Lausanne helyett) és hogy a mintegy hatvan kötetes kiadás megjelentetése akár egy évtizeden át tarthatott. Vö. BENGESCO, Georges, *Voltaire, Bibliographie de ses œuvres*, Paris, 1882–1890. IV/83–89. – Érdekes megemlíteni, hogy Bessenyei György, aki *A Holmiban* Voltaire-fordítása forrására hivatkozik („XXII. Könyv, 42. levele”), egy másik vegyes-kötetet használ, a Londonban 1772-ben megjelent CCOV, *Mélanges de Philosophie, de Morale et de Politique* alcímű kötetét. Vö.: PENKE Olga, *A vegyes műfajú kötet, Voltaire Bessenyei Holmijában* = Uő, *Műfaji kísérletek Bessenyei György prózájában*, Debrecen 2008, 41–53.

vitáival kapcsolatos írásokat, bírósági ügyekkel párhuzamosan készült, és a korabeli politikai élettel is összefüggő alkotásokat. A kézirat olyan Voltaire-művek magyar visszhangjáról tanúskodik, amelyeknek hatásáról eddig egyáltalán nem volt tudomásunk. A másolatok ugyanis nem azokból a művekből készültek, amelyeket Voltaire munkásságából a 18. században magyarra fordítottak (egyedül a *Candide* képez kivételt), így nem szerepelnek köztük színházi művek, eposzok, történeti munkák.

A kéziratok eddig nem voltak hozzáférhetőek.³ Kivételesen jelentős terjedelmük és változatos tartalmuk miatt egyaránt megismerésre érdemesek, hiszen elkészítésük feltételezi, hogy a szövegek válogatója, és feltehetően a másolók is, bensőséges kapcsolatba kerültek a teljes terjedelemben lejegyzett munkákkal.

A kilenc kéziratkötet mindegyikében Galánthai Fekete János felesége, Esterházy grófnő ex librise található. A másolatok több kéz írásával készültek, melyek között Galánthai Fekete János kézírását sikerült azonosítanom. A tanulmány célja a Voltaire-művek másolatainak részletes bemutatása. Ugyanakkor a kutatások közzétételével szeretnék hozzájárulni a magyar író kevésbé feltárt életművének jobb megismeréséhez.

A kézirattal kapcsolatos bizonytalanságok

Egy kézirat tanulmányozása esetében, még akkor is, ha másolatról van szó, főleg ha olyan jelentős író műveit tartalmazza, mint Voltaire, először mindenkiben az a kérdés vetődik fel, ki készítette, mikor és miért. A válaszadáshoz egyéni megjegyzéseket igyekeztem találni benne, ilyen támpontokkal azonban ez a kézirat nem szolgált. Nem lehet tudni, hogyan került a könyvtárba és hogy előzőleg hol tárolták, noha a kéziratok korábbi elhelyezésére könyvtárosi bejegyzés utal a kötetekben.⁴ A másolat szövegűségének megállapítása nem egyszerű, mindenesetre az eredetivel alaposabban összevetett szövegrészletek, a szövegek elhelyezése és a különböző paratextusok (címek, alcímek, lábjegyzetek, lapszéli jegyzetek) a fent idézett Voltaire-kiadást hűségesen követik. Javításokat a másolatban nem találunk, nincsenek (észrevehető) kihagyások, az íráskép rendezett, jól áttekinthető, könnyen olvasható.⁵ Mivel a kéziratról nagyon hiányosak voltak az információk, külön-

³ Hálás köszönetem Gausz Ildikó és Varga András könyvtárosoknak, akik kutatásaim során segítségemre voltak.

⁴ Az első oldal felső sarkában: LIV/1554–1562. – A kéziratban található pecsét csak arról árulkodik, hogy 1953-ban került a szegedi könyvtár állományába. (A korábbi könyvtári elhelyezésre vonatkozó, hasonló kézírásos bejegyzés a könyvtárban más, 18. századi francia nyelvű irodalmi műben is található.)

⁵ A korabeli másolatok olyan esetekben is pontosnak tűnhetnek, amikor készítőik nem ismerik a szöveg nyelvét. Érdekes példa erre Barcsay Ábrahám levezése, aki elégedetlenkedik „dragonyosa” másolatával („assez mal copié”), akit a tanulmányban bemutatásra kerülő kéziratban is előforduló Voltaire-vers leírásával bízik meg (*Épître à l’impératrice de la Russie*). A másolatban kevésbé

leges jelentőséget tulajdonítottam a kötetek mindegyikében megtalálható ex librisnek, amely arra utal, hogy a kézirat Esterházy Jozefa tulajdonát képezte.⁶

Esterházy Jozefa grófnő (1745–1837) Galánthai Fekete János felesége. 1765-ben kötöttek házasságot, gyermekük is született. Fekete feleségét szellemi társnak tartja, kivételes intelligenciájú és műveltségű nőnek, akihez nem a boldogság érzelme, sokkal inkább a megbecsülés és a barátság fűzi.⁷ A katonairó szabados életmódja és költekezései életrajzírói szerint a házasság megromlásához vezettek.⁸ 1784 utáni kapcsolatai, politikai szerepvállalása végképp eltávolíthatták tőle, hiszen az Esterházy-lány bizonyára nem értett egyet férje 1790-es szereplésével a pozsonyi Diétán, ahol Arad város képviselőjeként szenvedélyes beszédek tartott a nemzeti hadsereg felállítása és az alkotmányosság ügyében, és azzal sem, ahogyan a francia forradalomra vagy Napóleon politikai szereplésére reagált. Ellenkezhetett nézeteivel az is, hogy Fekete intenzíven részt vett a trieszti szabadkőműves páholy tevékenységében.⁹ Feleségével éveken át pörösködtek, különváltan éltek, és az utolsó évtizedekben feltehetően csak közös gyermekük, Ferenc kötötte össze őket.

Az élete végén Főtra visszavonult íróról tudjuk, hogy könyvtárát és levéltárát is gondozta, de ezek összetételét és későbbi sorsát nem ismerjük.¹⁰ A másolatok valószínűleg ide tartozhattak. Az ex libris azt látszik bizonyítani, hogy a feleség a Voltaire-kéziratoknak jelentőséget tulajdonított.

Esterházy Josefa ex librise sugallta azt a gondolatot, hogy összehasonlítsam a kötetekben található kézírásokat Fekete Jánoséval. Az eredmény egyértelmű: a kéziratkötetek fele, azaz négy kötet és az egyik kötet fele Galánthai Fekete János kézírásával készült.¹¹ Érdeemes ezek után átgondolni életének Voltaire-hez fűződő eseményeit, hogy a kéziratok létrejötte okának megértéséhez közelebb kerüljünk.

feltűnők a hibák, pedig még néhány sor is kimarad. Kiseb eltérések előfordulhatnak ebben a kéziratban is. Vö.: *Mennyei Barátom!* Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrinchez (1771–1789), s. a. r. Egyed Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum, 2001, 211.

⁶ A kötetekbe ragasztott ex libris szövege: „A. Joseph (sic!) comtesse de Fekete, née Comtesse d’Esterhazy.”

⁷ Lásd *A ma femme, en lui donnant mon recueil de vers* című 1770-ben írt verses dedikációját: „N’est-ce pas être téméraire, / Que de te mettre en main / Ce qu’à sa femme il faudrait taire.” „Mais tu n’es pas une femme ordinaire; / De ton esprit je connais la vigueur: / Que l’amour d’un couple vulgaire, / Sur des frères ressorts cimente le bonheur, / L’estime, et l’amitié du mien seront la source; / Le tems détruisant les apps, / Ta vertu, son esprit, qu’il ne changera pas, / Le seront pour me plaire une sure ressource.” *Mes rapsodies, ou recueil de differens essais de vers et de prose du comte de *****. Genève, 1781, I, 147.

⁸ Vö.: MORVAY Győző, *Galántai gróf Fekete János*, Budapest, Athenas, 1903, 72–82, 110–115.

⁹ Fekete kapcsolatairól részletesebben: KONT Ignác, *Étude sur l’influence de la littérature française en Hongrie (1772–1896)*, Paris, Ernest Laroux, 1902, 138–147. A szabadkőműves páholy tagjával folytatott levelezésről: MICHAUD, Claude, „Lumières, franc-maçonnerie et politique dans les États des Habsbourgs. Les correspondants du comte Fekete” = *Dix-huitième siècle*, 12(1980), 358–377.

¹⁰ Vö.: MORVAY 1903, i. m. 138.

¹¹ Az írásképet több autográf kézirattal összevettem.

Voltaire és Fekete János

Galánthai Fekete János gróf (1741–1803) életének viszonylag kevés dokumentuma maradt ránk.¹² Tizenhárom évesen kerül Bécsbe, ahol 1754 és 1757 között tanulmányait végzi kiváló eredményekkel, filozófia záróvizsgáját követően Mária Terézia kitünteti. Katonai pályájáról 1767 és 1780 között vannak adatok, amelyen tevékenysége 1770 és 1771 között a legintenzívebb, de soha nem kapja meg a remélt elismerést. 1780-ban kegyvesztett lesz. A császári udvarban vannak francia barátai, köztük Ligne herceg, aki hozzá hasonlóan katonairó, és aki Voltaire-t személyesen is ismeri. Katonai pályájának megtörését követően külföldön utazgat, kiadja idegen nyelvű műveit.¹³ 1784-től írja visszaemlékezéseit, amelyek kéziratban maradnak.¹⁴ Életének ezt a részét azonban a korábbinál is hiányosabban ismerjük. Nem ritka ez a „magyar jakobinusok” mozgalmával kapcsolatba kerülő értelmiségiek esetében, és Fekete több perbe fogott személyt jól ismert. A perben neve többször szerepel, Martinovics vádja szerint Fekete azt nyilatkozta, hogy ő akar lenni a „magyar Kosciuszko.” A vádak alól Bacsányi János vallomása és határozott tagadása mentette fel.¹⁵

Munkásságának szinte minden pontja valamilyen módon Voltaire-hez kapcsolódik. Ő az egyetlen magyar levelezőpartnere a francia filozófusnak, akivel tizennégy levelet vált. Voltaire egyik leveléből arra lehet következtetni, hogy Fekete 1765-ben meglátogatta, bár egyéb adatok inkább az ellenkezőjére utalnak. A magyar gróf soha nem említi ezt a látogatást, még akkor sem, amikor 1770-ben terve veszi, hogy elmegy hozzá.¹⁶ Első levelében, amelyet 1767. augusztus 22-én

¹² Életéről: MORVAY 1903, i. m. 31–64.

¹³ *Mes rapsodies*, 1781; *Die Buchstaben: Bruchstücke über sir wollen; kein A, B, C, weder für kleine noch für grosse Kinder; keine Wochenschrift, auch nicht ganz eine Satyre, gewiss kein Libell, ex omnibus aliqid*, I–II. [s. l. = Dessau], 1782; *Esquisse d'un tableau mouvant de Vienne, tracé par un cosmopolite*, [s. l.], 1787.

¹⁴ *Petites réflexions sur des objets plus ou moins petis, à l'usage de mes petits, commencées l'année 1784, Oeuvres posthumes* du Comte János Fekete de Galántha, MTA Kézirattár KIT 83, 67–164. Vö.: TRONCHON, Henri, „Les oeuvres posthumes de Jean Fekete de Galantha, Voltairien de Hongrie,” *Revue des études hongroises*, (Paris), 1934, 92–99. (Szövegközlés kommentárral.)

¹⁵ Claude Michaud Fekete János levelezésének alapos tanulmányozásával több homályos pontot eloszlatott, feltérképezte kapcsolatrendszerét (MICHAUD 1980, i. m. 374–379). Martinovics már 1791-ben feljeleníti, azzal vádolva, hogy köztársaságot akar létrehozni, és kéri, hogy hallgassák ki, vádaskodása azonban nem járt eredménnyel. A dokumentumokat közli: BENDA Kálmán, *A magyar jakobinusok iratai*, Bp., Akadémiai, 1952, II, 153, 183, 286, 331, 472, 655, 671, 780.

¹⁶ *Mes rapsodies*, II, 266. – Henri Tronchon szerint ésszerű lenne, hogy hivatkozzon korábbi látogatására: „Un voltairien français de Hongrie”. *Nouvelles archives des Missions scientifiques*, 1924, 39–40. Tőle eltérően Claude Michaud bizonyítottan látja – Voltaire 1765. április 2-án Noverre-nek írt levele alapján – az utazást. A levélben Voltaire arról ír, hogy ötven üveg tokajit kapott ajándékba látogatójától, akit „le comte de Fé...” -ként említi. MICHAUD 1980, i. m. 327–379. (Jean-Georges Noverre 1770-től volt Bécsben balettmester, előtte Stuttgartban tevékenykedett, és Voltaire jó barátja volt, Fekete is levelezett vele.)

„Inconnu”-ként szignál, a 26 éves Fekete azt írja, hogy ha valaha is külföldre utazhatna, célja nem Itália, nem Párizs, és nem Anglia lennének, hanem Voltaire-hez szeretne eljutni, aki „emberségből” adott példát.¹⁷ A levélben méltatja a francia filozófus harcát a vallása miatt üldözött Sirven család pörében. Említi, hogy az utazástól katonai kötelezettségei tartják vissza, és hűsége a császári udvarhoz, amely születése óta támogatja. A levélhez csatolva több versét elküldi a „mesternek”. Véleményt kér tőle arra vonatkozóan, hogy van-e tehetsége, érdemes-e folytatnia az írást. Voltaire Feketét nem tanácsolja el a költészet művelésétől, inkább bátorítást ad neki az 1767–1768 között lezajlott levélváltásban. Több alkalommal kijavítva küldi vissza verseit, tiszteletben tartva a magyar gróf rejtőzködését.¹⁸ Kétszer is megtiszteli a magyar íróat azzal, hogy frissen megjelent írásait elküldi számára (mintegy viszonzásul a kritika által gúnyosan emlegetett tokaji aszúért, amelyet leveleivel együtt juttat el a filozófushoz). A *Les Scythes* című tragédiát személyes ajándéknak szánja a magyar grófnak Voltaire a „hun–szkita” téma miatt. Két szatirikus költeményt küld a másik csomagban, címük: *Le Marseillais et le Lion* és *Les Trois Empereurs en Sorbonne*, mindkettő álnéven jelent meg, közvetlenül a levél írását megelőzően, 1768-ban, és (a tragédiától eltérően) mindkettő szerepel a másolatban.¹⁹ Az elsőként említett verses szatíra Voltaire filozófiája egyik alap gondolatának illusztrációjaként olvasható: a magát a természet urának tartó ember törekénységét mutatja be egy kereskedő afrikai útjának tragédiájáról írva. A másik éppen zajló irodalmi vitájáról tájékoztatja levelezőpartnerét: a Marmon-tel *Belizárius*át elítélő katolikus cenzúrával („Sorbonne”) száll szembe, úgy, hogy bírálatát az antik kor három (pogány) császárával fogalmaztatja meg. A levelezés kölcsönös érdeklődést mutat: Fekete Voltaire-hez írt levelei is sokat elárulnak

¹⁷ „Vous avez été le premier qui avez osé dire aux hommes qu’ils étaient frères, malgré quelques variétés dans leurs opinions...” *Mes rapsodies*, II, 241.

¹⁸ A levelezést Fekete 1781-ben megjelent *Mes rapsodies* című könyvében közli: II, 230–314. (Második kiadása: *Ma solitude sans chagrin*, Lausanne, 1789. Valószínűleg mindkettő hamis kiadási hellyel jelent meg, a cenzúra kijátszására.) Fekete első levelében így fogalmaz: „Quand vous aurez eu la bonté de me dire que vous n’y découvrez aucune pente à la poésie, aucune trace de ce feu et de cet enthousiasme qui est l’empreinte du génie, cette décision sera sans appel pour moi...” (1767. augusztus 22. *Ibid.*, II, 241.) Voltaire válasza hízelgő: „vers pleins d’esprit et de grâce”. A francia filozófus megérti fiatal magyar barátja indokait az utazás halogatásával kapcsolatban: „On serait heureux de pouvoir jouir de la conversation d’un jeune homme d’un mérite si rare. On n’ose pas s’en flatter, on connaît quels sont les liens des devoirs...” (Ez a megfogalmazás is inkább arra utal, hogy korábban nem találkoztak.) A levél datálása: 1767. jún. 24. *Ibid.*, II, 240. Vö.: TRONCHON, Henri, „Les œuvres posthumes de Jean Fekete de Galantha, voltairien de Hongrie”, *Revue des études hongroises* (Paris), 1934, 72.

¹⁹ A levelek dátuma a küldemények gyors célba jutását mutatja: Voltaire a tragédia elküldéséről 1767. október 23-án tájékoztatja a címzettet, október 29-én viszont már a köszönőlevelet fogalmazza Fekete! Leveléből tudjuk meg azt is, hogy a tragédia személyes ajánlóverset tartalmaz (amelyre ő is verssel válaszol), valamint hogy a küldemény éppen akkor érkezik, amikor Voltaire-nek ír. *Mes rapsodies*, II, 249–251, 299. A két szatirikus költeményt kísérő Voltaire-levél: 1768. nov. 14, a megérkezést nyugtázó: december 26. *Uo.*, II, 254, 265.

életéről, gondolkodásáról, és arról, hogy az európai irodalmi élet periferiáján élő fiatal író milyen kitartóan keresi a határozott véleményéről ismert Voltaire barátságának elnyerését és megőrzését. A *Szkiták* kézhez kapása után arra kéri Voltaire-t, küldje el neki a továbbiakban is újonnan megjelenő könyveit. Kérését azzal indokolja, hogy beszerezte ugyan a hatvanas évekig megjelent valamennyi írását, de a cenzúra miatt nehezen jut hozzájuk. Ebből a leveléből tudjuk meg azt is, hogy közvetítő személy segítségével kapta meg az eddigi küldeményeket.²⁰ 1752-től Voltaire művei sorra kerültek a tiltott könyvek listájára, 1779-ig közel negyven mű, köztük a másolatokban található írások.²¹

Nemcsak a levélváltás, Fekete írásai is tükrözik Voltaire erőteljes hatását. 1764-ben, 23 évesen fordította francia nyelvre Orczy Lőrinc verses levelét *Lettre à Mr de Voltaire* címmel, a történetíró Voltaire dicséretét, amelyet saját, prózában írt jegyzeteivel egészített ki.²² A francia nyelven induló írói pálya alakulásában Voltaire-nek tulajdonít döntő szerepet: „Voltérnak első munkáimhoz mutatott kegyessége többekre vitt, 's így egyszeribe a francia munkáim jöttek világra.”²³ *Mes rapsodies* című műve emlékeztet leginkább Voltaire „vegyes” munkáira, amely verseket, meséket, leveleket egyaránt tartalmaz.²⁴ A mű egyes részei a Voltaire-másolatokban található írások visszhangjaként is olvashatók, például a színházról és Skakespeare-ről írt nézetek, amelyek a másolat hatodik kötetében található, és később Voltaire „szótárainak” képezik részét. A másolatban számos alkalmi verset találunk, amelyeket a francia filozófus uralkodókhhoz címzett, Fekete János ebben is követi, amikor például a Mária Terézia felgyógyulása alkalmából készült versét megjelenteti, és elküldi a királynőnek.²⁵ Voltaire filozófiai szótárainak

²⁰ „...tout ce qui a paru jusqu'à l'année soixante, je le possède, malgré la difficulté que l'on a d'avoir quelques uns de vos ouvrages, en ce pays-ci...” „...le moyen le plus sûr de me faire tenir ces paquets, serait de l'adresser à Monsieur le..., sans y mettre mon nom...” *Uo.*, II, 299.

²¹ Vö.: De BUJANDA, Jesus Martinez, *Index Librorum Prohibitorium (1600–1966)*, Montréal, Genève, Médiaspaul, Droz, 2002, 928–932; MACÉ-DEL VENTO, Laurence, „*Lancer la foudre et retirer la main*”, *Les stratégies clandestines de Voltaire face à la censure romaine = La Lettre clandestine*, n. 6. 'Voltaire et les manuscrits philosophiques clandestins' (2008), 161–174.

²² Említést érdemel, hogy Fekete utószavában („Note postface”) utal arra, hogy ekkor Voltaire 20 kötetes összes művei 18. kötetének utolsó kiadását olvassa. Ez azonban nem lehet a kéziratos másolatok forrása, amelyben más szövegek, és később keletkezett írások találhatóak. Vö.: *Lettre à Mr de Voltaire ou Plainte d'un Hongrois* (1764), document inédit attribué à János Fekete et Lőrinc Orczy, publ. par Imre Vörös, Bp., Akadémiai, 1987 (Új Történelmi tár, I), 38–39.

²³ *Néhai Galánthai Gróf Fekete János Magyar Munkái*. MTA Kézirattára 684/III. 6r.

²⁴ A kötetek verses dedikálása Eszterházy Miklóst szólítja meg, aki 1773 és 1787 között volt a testőrhadsereg kapitánya. A szerző bevezetőjében előre védekezik a bírálókkal szemben és viszszautasítja a hitetlenség vádját: „Trop heureux que l'Étre suprême ait voulu me ramener aux dogmes salutaires du Christianisme.” Már itt olvashatjuk, hogy a kötetben közli Voltaire leveleit, remélve, hogy a gyűjtemény így értékesebbé válik („donner quelque prix à cette collection”). (Megemlítjük, hogy a szegedi könyvtár állományában levő példány possesszori beírása: „Comte Sigray”. Talán a „magyar jakobinus-mozgalom” egyik tagjává lehetett?)

²⁵ A nyomtatásban is megjelent írás: *Vers sur la maladie et sur l'heureuse convalescence de*

hatását ismerhetjük fel *Die Buchstaben* című művén.²⁶ 1784-től kezdve, vallo-mása szerint Orczy Lőrinc biztatására kezdi „Pegazus[át] magyar abrakra ve[n-ni].”²⁷ Voltaire hatása azonban ekkor is jelentős marad munkásságában: 1796-ban készíti *Az Orleani szűz* és *A természet törvénye* című fordításait. A fordítások megjelentetéséért sikertelenül fárad ugyan, de több íróársának eljuttat másolati példányt, arra kérve őket, hogy küldjék el neki javítási javasolataikat. Levelezés vagy személyes találkozás révén ekkor kerül a korabeli magyar szellemi elit szűk körébe.²⁸ A kortársak ismerték Voltaire-hez fűződő kapcsolatát, és műveiből készült fordításait modellnek tekintették.²⁹

Voltaire abban is példát jelenthetett Feketének, hogy munkáit gyakran szerzői név nélkül jelentette meg, bár eltérő okok vezetnek, amikor franciául írt műveiben (a korai magyar felvilágosodás több képviselőjéhez hasonlóan) a szerzőségnek nem tulajdonít jelentőséget.³⁰ Kéziratban maradt fordításában a „mesterre” emlékeztetően álnevet használ.³¹

Utóélete sajátos. Életéről, munkásságáról ma is Morvay Győző 1903-as monográfiáját használjuk. Modern kiadásban olvasható néhány francia, német és

sa majesté impératrice apostolique (1767). Vö.: DROSZT Olga, *Les premiers imprimés en français de Vienne*, Szeged, 1934. 79. (Études françaises). Levelében is beszámol a vers írásáról. *Mes rapsodies*, II, 235.

²⁶ *Die Buchstaben*, 1782–1784. Vö.: BARBE, J.-P., *Le Dictionnaire philosophique austro-hongrois: les Buchstaben du Comte János Fekete = Travaux sur le XVIIIe siècle*, n. 2, Angers, 1983, 27–46. Néhány címszó példaként: nemesség, angománia, jogosság, nők, dicsőség, stb.

²⁷ *Néhai Galánthai Gróf Fekete János Magyar Munkáji*. i. m. 6r.

²⁸ 1798-ban, gróf Teleki Domokosnak írt levelében örömmel számol be arról, hogy az Erdélyi Magyar Nyelvemelő Társaság kedvezően fogadta két fordítását. *Uo.*, II. rész, 58–59. Levelező-partnerei között találjuk Gvadányi Józsefet, Teleki Lászlót, Orczy Lőrincet, Lászlót és Józsefet, Horváth Ádámot, Aranka Györgyöt, Dessewfy Józsefet, Báróczy Sándort, Bethlen Lászlót, Hal-ler Józsefet, Bessenyei Sándort, Madách Sándort, Schedius Lajost. Kis János találkozásukról ír, melynek során Fekete elkéri tőle, majd „kijavítva” visszajuttatja neki Wieland-fordítását: Kis János superintendens *Emlékezései életéből*, Bp., 1890, 406–407.

²⁹ Mindkét mű kéziratából több másolat létezik. 1797. október 19-én Dessewfy József Voltaire epikai költeményéből készített *A' Lisbonai veszedelem* című fordításának bevezetőjében mintaként említi fordításait és panaszkodik, hogy azok csak kéziratos másolatokban terjedhetnek: „Gróf Fekete Munkái is [a »Magyar Orleáni Szűz« és a »Természet törvényéről« írt költemény] Szerzőjöknek, a' Magyarságnak, 's a' fiatal Íróknak példájokra, tsak némely kezekre bocsátatnak...” Kolozsvári Állami Levéltár, Aranka gyűjtemény/Aranka col., n. 73, 52. Köszönetem Bíró Annamáriának, aki a szöveg fénymásolatát eljuttatta hozzám.

³⁰ Írói játéknak is tekinthető a megfogalmazás: „Le titre fastueux d’auteur ne me tente pas [...] Je cède à la démangeaison de barbouiller, sans jamais penser à être lû que de mes amis les plus intimes.” *Mes rapsodies*, I, 315.

³¹ *Az Orleani Szűz. Poema. Volter Frantzia Verseiből fordította magyarra Alethophilos, Isten haragjából régi káplár. Nyomtatott Szabadoson 1836ban Freüdorf betüivel*. MTA Kézirattára: RUI 4° 353. A kézirat a nyomtatás fiktív helyének és időpontjának jelzésével ironikusan utal arra, mennyire nem reménykedett a fordító a kiadásban. Fekete álneve a százötvennél is több álnevet használó Voltaire egyik álnevére (Alethopolis) emlékeztet.

magyar nyelvű írása (egyesek digitalizált változatban is), míg fordításai kéziratban maradtak. Voltaire levelezőtársával a külföldi, elsősorban francia kritika többet foglalkozott, mint a magyar kritikai irodalom, amely csak az utóbbi évtizedekben szentelt figyelmet munkásságának, főleg fordításainak.³²

A kilenc kötetes kéziratban található Voltaire-másolatok bemutatása

A *Mélanges littéraires* című kézirat kötetei műfaji elrendezést látszanak követni. Előfordulnak teljesen vegyes kötetek, ahol a vers a prózával váltakozik. Az elrendezés valójában olyan kiadások gyakorlatát követi, amelyeknek kialakításában maga a filozófus játszott szerepet. Voltaire munkásságában a „vegyes” kötetek azért is érdekesek, mert a műfajokat és a témaköröket egyaránt váltogatja, és a bennük lévő szövegek egy része később más cím alatt, más szövegek rendszerében kap helyet. A kéziratos másolat az írásokat abban a sorrendben közli, ahogyan azok Voltaire „Összes művei” kötetekben fellelhetők, de nem minden írást vesz át belőle. Belső címlapot csak a 4. kötet elején, tartalomjegyzéket csak az 5. kötet végén találunk. A sűrűn írott lapokon a helyet a másoló teljesen kihasználja (például a *Candide*-ot nem kezdi új oldalra).

Először a kötetek főbb jellemzőit foglaljuk össze, felsorolva a bennük található Voltaire-írásokat, abban a sorrendben, ahogyan a kéziratos másolatban található. Felsorolásukkal a későbbi kutatások számára is szeretnénk a kéziratos másolatokat megnyitni.

Az első kötet Voltaire 1759 és 1769 között prózában írt hét filozófiai meséjét tartalmazza.³³

A lemásolt szövegek:

Histoire d'un bon bramin / Le blanc et le noir / Jeannot et Colin / Candide ou l'optimisme / Pot-Pourri / L'Ingénu / Lettres d'Amabed.

Fekete kézírása. Az oldalakon belső keretbe kerül a szöveg, lapszámozás nincs. Feltételezhető forrása: *Collection complete*, 13. kötet, alcíme: *Roman, contes philosophiques*, etc.³⁴ Az idézett kiadásban minden szöveg megtalálható, azonos sorrendben. A másolat azonban nem tartalmazza a kötetben található első hat írást, és az utolsóként lemásolt mese előtt két teljes szöveg kimarad.

A második kötet verset és prózát vegyesen tartalmaz. Két eltérő kézírással ké-

³² Újabb tanulmányok Feketéről: VÖRÖS Imre, *Fekete János, Voltaire természetfilozófiai költeményének tolmácsolója = Kolligátum*, Tanulmányok a 75 éves BÍRÓ Ferenc tiszteletére, Bp., Ráció Kiadó, 2007, 501–508; BETHLEN Attila, *Galánthai Fekete János, a Voltaire-fordító = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei*, Bp., 2003, 255–268; EGYED Emese, *Kard és penna, Magyar írók dilemmái a felvilágosodás idején = Erdélyi Múzeum*, 1997, 1–2, 207–219.

³³ ML 1. kötet. SZEK MS 1937, 470.

³⁴ Lásd a 2. jegyzetet.

szült részt kötöttek itt egybe, az első ismeretlen másoló munkája, a második Fekete kézírása. Az is eltérést jelent, hogy az első részben a szövegek belső keret nélkül találhatóak, míg a másodikban belső keretbe kerülnek.³⁵

Az első részben a Bibliával kapcsolatos írásokat találunk, köztük a *Précis du Cantique des Cantiques* címűt, amelyet Voltaire az *Énekek éneke* fordításaként jelentetett meg, védekezést fűzve hozzá a cenzúra „értetlenségéről.”³⁶ Vannak benne alkalmi versek, barátaihoz, ismerőseihez címzett személyes írások, reagálások egyes művek, köztük saját írásai megjelenésére.

Az első részben lemásolt szövegek:

*Précis de l'Ecclésiaste / Lettre de M. Eratou à M. Clopcioere,*³⁷ *aumonier de S. A. S. M. le Landgrave / Précis du Cantique des Cantiques / Le Pauvre Diable / La Vanité / Le Russe à Paris / Apologie de la Fable / Discours à un Vaisseau / Les chevaux et les Anes ou étrenne aux sots / Épitre sur l'agriculture / Texte de Précis de l'Ecclésiaste / Texte du Cantique des Cantiques / Épitre à Boileau ou mon Testament / Épitre à l'auteur du nouveau livre sur les trois imposteurs / Épitre à Mr. St. Lambert / A Daphné célèbre actrice, épitre traduit de l'anglais / S'il ne l'est pas, il le faut honorer / Variante / A Mademoiselle Clairon / Le Coeur par Mr. Le Ch. de B. / A Mme de Pompadour alors Madame d'Étiolle / Impromptu fait à un Souper dans une cour d'Allemagne / Lettre au Roi de Dannemarck / Sur le Louvre / Lettre de M. D. B. Cap. au Régiment de B. à M. D. Y. / A M. Chardon.*

A második részt a *Conte de Guillaume Vadé*, Voltaire álnéven megjelentetett verses mesefüzére nyitja. Fekete is ír a francia mesterhez hasonlóan verses meséket.³⁸ Vannak benne alkalmi versek és személyes írások, köztük az a két szatíra, amelyeket Voltaire Fekete Jánosnak küldött 1768. november 14-én.³⁹ Az utolsó szöveg akkor született, amikor Voltaire megtudta, hogy szobrot akarnak neki állítani (a javaslatot visszautasította, élcelődve Rousseau-n, aki szerinte szívesen venne egy ilyen ajánlatot).

A második részben található szövegek:

Conte de Guillaume Vadé (hét verses mesét fűz egybe, a másolatban külön alcímmel: Ce qui plaît aux dames, L'éducation d'un Prince, Gertrude, ou l'éducation d'une fille, Les trois manières, Thélène et Macare, Azolan, ou le bénéficiaire, L'origine des métiers) / Le Marseillois et le Lyon, par le feu Mr. De St. Didier / Les trois empereurs en Sorbonne, par Mr. l'abbé de Caille / A Mad.

³⁵ ML 2. kötet. SZEK MS 1938. Az első rész: 1–151, a második: 152–249.

³⁶ G. BOUCHER, „Précis du Cantique des Cantiques” = *Dictionnaire général de Voltaire*, éd. sous la dir. de R. Trousson et J. Vercruyse, Paris, Champion, 2003, 977–978. (A továbbiakban: DGV)

³⁷ A másolatban a címben betűtévesztés: „Pocpioere”.

³⁸ *Conte moral presque édifiant, L'origine de l'alléluia*, stb. = *Mes rapsodies*, II, 6–20.

³⁹ L. 19. jegyzet.

Du Deffans / A Mr. Le comte de Schowalou / A Mr. Blin de Sainmore / A Mr. De C., sur son ballet de Misis / A Mad. De ... en lui envoyant la Henriade / A Mr. l'abbé de Voisenon, au sujet du conte d'Isabelle et de Gertrude, dont il avait fait un opéra comique / Au roi de Dannemarck⁴⁰ / A Mr. De Marquis de Chauvelin / A Mr. De C..., qui avait écrit à l'auteur que le bruit courait qu'il était mort / Lettre en vers à Mr. De V. / Quatrains ... à Madame la Duchesse de Choiseul / A Mad. Nekre.

A két részben eltér a forrás is: a *Collection complete* két különböző, 18. és 19. kötete. A másolatok a kötetben található írások sorrendjét folyamatosan követik, kihagyásokkal.⁴¹

A harmadik kötetben három Voltaire-írást találunk. A kézírás a második kötet első részével azonosítható.⁴²

A harmadik kötetben található másolatok:

Fragmens sur quelques Révolutions dans l'Inde et sur la mort du comte de Lalli / Fragment sur la justice à l'occasion du procès de Mr. Le comte de Morangies contre les Jonquai / Fragment sur le procès criminel de Monbailli roué et brulé vif à St Omer en 1770, pour un prétendu parricide et de sa femme condamnée à être brulée vives, tous les deux innocents.

A kötetben olvasható Voltaire-írásokban lábjegyzetek és széljegyzetek is előfordulnak, ezeket is lemásolják az eredetinek megfelelően. A három mű azokhoz a harcokhoz kapcsolható, amelyeket Voltaire az emberi jogokért folytatott, peres ügyekben, bizonyítva, hogy koholt vádak alapján, vagy tévedésből ítélték el és végeztek ki ártatlanokat. Lally, Morangiés és Montbailly rehabilitálása 1772–73-ban zajlik.⁴³ A Lallyról írt mű a legérdekesebb olyan szempontból, hogy a gyarmatokon szolgáló katonatiszt ügyében megfogalmazott Voltaire-írás India kultúráját és történelmét, és a francia gyarmatosítás történetét is részletesen tárgyalja, jog, politika és

⁴⁰ Mindkét részben találunk a dán királynak címzett levelet, akinek nagylelkűségét köszöni meg Voltaire, a protestáns Sirven családnak nyújtott támogatásért.

⁴¹ A két kötet alcíme: *Poésies mêlées*, 1. és 2. kötet. – Érdekes megjegyezni, hogy az utóbbi kötet első részéből, ahol Voltaire színdarabjai találhatóak, egyetlen másolat sem készült, míg a kötet második részéből kivétel nélkül, minden szöveget megtalálunk a másolatban.

⁴² ML 3. kötet. SZEK MS 1939, 643. Az első, nagy terjedelmű írást (1–602), két rövid követi (603–627, ill. 627–643).

⁴³ CCOV, 20. kötet. Alcím: *Poésie mêlée*, t. 3. – Ez a Voltaire-kötet versekkel kezdődik, amelyeket kihagyás nélkül megtalálunk az ML 6. kötetének első részében (1–243). Ezt követi az eredetiben a *Pucelle d'Orléans*, amelyből egyáltalán nem készül másolat. A kötet utolsó része tartalmazza a harmadik kötetbe másolt szövegeket. Megjegyezzük még, hogy a kötet végére (a korábbi kötetektől eltérően) a másoló odairja: „Fin du tome troisième”, ami vonatkozhat a másolat befejezésére, de inkább a másolás alapjául szolgáló forrásból származik (hiszen a kötetek bekötése, és kötetbe rendezése későbbi).

történelem szoros kapcsolatát mutatva a hetvenes években.⁴⁴ A Morangiès-féle pert Voltaire legbonyolultabb jogi esetének tartják, amelyben – noha nem is volt nagy visszhangja, mégis – kitartóan harcolt az ártatlan áldozatok védelmében. A szövegek keletkezésének időpontja a másolatok datálása vonatkozásában is érdekes.

A másolat negyedik kötetének különlegessége, hogy belső címlap van benne, ahova nemcsak a címet jegyezték be (*Mélanges Philosophiques, Littéraires, Historiques*), hanem a kötetszámot is („Tome quatrième”). A másolat negyedik kötete mondat közepén szakad félbe, amely az ötödik kötetben fejeződik be, a két kötet szoros összetartozását mutatva. A kézírás mindkettőben az előző kötettel megegyező, egyikben sincs keret. Az ötödik kötetet tartalomjegyzék zárja, amely a negyedik és az ötödik kötet szövegeit folyamatosan tartalmazza, de félbeszakad (az ötödik kötet közepén található szövegnél).⁴⁵ A tartalomjegyzék is másolat, oldalszámokat nem tartalmaz, talán munkája haszontalansága vette el a másoló kedvét a befejezéstől? A forrásszöveg a *Collection complete* 17. kötetével, azaz a negyedik *Mélanges*-kötetel azonosítható. Ebben a kiadásban együtt találjuk a kötetbe másolt valamennyi szöveget. A másolónak nehéz dolga lehetett a fő- és alcímek megkülönböztetése során, mivel óriási terjedelmű prózai szövegről van szó, amelyet sok fejezetre osztott a szerző.

A negyedik kötetben található szövegek:

Des Singularités de la Nature / Sermon du rabin Akib prononcé à Smirne le 20 novembre 1761 / Homélie prononcé à Londres / Sermon prêché à Basle / Collection d'anciens Évangiles ou Monuments du premier siècle du christianisme.

Az utolsóként említett szöveg vége az ötödik kötet első szövege, ezt követik:
Les adoreurs ou les Louanges de Dieu / Les droits des hommes ou les usurpations des autres / Instruction du gardien des capucins de Raguse / Fragments des instructions pour le prince royal de... / Du Divorce / De la Liberté de conscience / Discours aux confédérés catholiques de Kaminiék en Pologne / Lettre sur les Panegyriques / Lettres de Memmius à Cicéron / Discours du conseiller Anne Dubourg à ses juges / Les pourquoi / La méprise d'Arras / Requête à tous les Magistrats du Royaume / Le Cri des Nations / Tout en Dieu / Commentaire sur Malebranche / Loix de la Nature / Idées de la Motte le Vayer / Anecdotes sur Bélisaire / Lettre de Mr. L'Archevêque de Cantorberi / Recit de l'Empereur de la Chine / A l'occasion de la paix perpétuelle / De Pierre le Grande et de Jean-Jaques Rousseau / De la liberté d'imprimer / Articles (de littérature) intéressants / Table des pièces contenues dans ce volume.

⁴⁴ Voltaire történetírásai között is számon tartják. Vö.: B. BERNARD, *Fragments sur l'Inde et sur le général de Lally* = DGV, 523–528. – Többször hivatkozik Voltaire Indiáról, és főleg a valóságról írva saját *Essai sur les Moeurs* című világtörténetére, illetve az abban idézett forrásaira. Vö.: VOLTAIRE, *Essai sur les moeurs*, René POMEAU kiadása, 1. köt., Paris, Garnier, 1963, 662–663.

⁴⁵ ML 4–5. kötet. MS 1940–1941, 451, ill. 482.

A két köteten belül három nagy szövegegységet lehet megkülönböztetni. Elsőként a *Des Singularités de la Nature* [A természet furcsaságai] címmel 1768-ban megjelent mű 38 fejezetét olvashatjuk. Voltaire ebben a műben a korabeli természetfilozófia vitatott kérdéseit tárgyalja: milyen változásokra képes az anyag, milyen elméletet lehet elfogadni a tűz, a fény természetétől, mit tudunk meg a fossziliákból, állat vagy növény a polip, stb. Ezt követően a hatvanas években írt pamfletjei olvashatók a hitélettel, a lelkiismereti szabadsággal, a vallásokkal összefüggésben, amelyek éppen megjelent művekre, a cenzúra működésére, az antikvitással, a bibliával kapcsolatos vitákra, vagy a korabeli irodalmi harcokra reflektálnak. Az írások egy része Voltaire későbbi szótáraiba⁴⁶ is bekerült, mint például a sajtószabadságról írt szöveg. Az utolsó rész már kifejezetten szótárjelleggel készült írásokat közöl, ugyanakkor témája specifikus. Az *Articles de littérature intéressants* [Az irodalomra vonatkozó érdekes szócikkek] mintegy ötven címszóból álló válogatás, amely az E, F, G és H betűkkel kezdődő írásokat tartalmazza. Közöttük találjuk azokat, amelyeket a filozófus az *Enciklopédiába* írt, így például a *Genre de Style* [Műfaj-stílus], *Gens de Lettres* [Író], *Goût* [Ízlés] vagy *Historiographe* [Hivatásos történetíró] című írásokat. Ezeket is felvette saját szótáraiba, többszöri átdolgozást követően. Ez a *Mélanges*-kötet különösen jól mutatja, milyen változatos módon kerülhettek egymás társaságába különböző jellegű szövegek. Az, hogy a kötetből készült másolatból egyetlen szöveget sem hagytak ki, arra enged következtetni, hogy az ilyen jellegű válogatás az olvasó-másoló érdeklődését különösen megragadta.

A kézirat hatodik kötete Fekete János kézírása. A szöveg keretbe került. A lemásolt írások két különböző kötetből származnak: az első rész forrása a harmadik kötetben már használt forrás, a másodiké egy másik vegyes kötet.⁴⁷ A kötetet különálló művek apró mozaikjai alkotják, vegyesen vers és próza: a vers gyakran átvált prózába, vagy a verset prózában írt számos jegyzet kíséri. A jegyzetek gyakran hosszabbak, mint maga a vers, bennük a filozófus kifejti például gondolatait a cenzúráról, a janzenizmusról, vagy a protestánsok üldözéséről. A kötet közepén egy lap üresen marad (amit az eljárás ritkasága miatt érdemes megemlíteni). Ezt követően a téma megváltozik.

A hatodik kötet első részében olvasható írások:

Épître à l'Impératrice de Russie / Épître au roi de Suède / Épître au roi de Danemark sur la liberté de la presse / Épître à Mr d'Alembert / Lettre à La Condamine / Épître au roi de la Chine / Epître à Horace / Epître à Mr. Pigal / Lettre de Mr de Voltaire au roi de Prusse Ferney, ce 1er fevr. 1773. (Prózával kezdődik, vers a vége) / Les deux siècles / Le père Nicodème et Jeannot / Ode à la vérité (Calas halálára emlékező vers, 1762) / Ode pyndarique à propos de la guerre présente en Grèce / L'anniversaire de la St. Barthelemi, pour l'année 1772 / La Bégueule, conte moral / Les systèmes / Notes par Mr de Morza (Voltaire egyik álneve) /

⁴⁶ *Dictionnaire philosophique* (1764), *Questions sur l'Encyclopédie* (1770–72).

⁴⁷ ML 6. kötet. MS 1942. Első rész: 1–244. második rész: 246–395. A két feltételezhető forrás-szöveg: CCOV, 20. és 15. kötetek. Alcím: *Poésies mêlées* 3. és MPh 2.

*Les Cabales / Notes du même / Jean qui pleure et Jean qui rit / Réponse à l'auteur par Mr. l'abbé de Vois*** / Lettre de Mr Thiriot / Lettre de Mr de V. sur un écrit anonyme / Quelques petites hardiesses de Mr Clair à l'occasion de St. Louis. A második részben: Des Allégories / Du Polithéisme / Parallèle d'Horace, de Boileau et de Pope / De l'Histoire / Des Fêtes / Lettres sur Mlle de Lenclos / Des Payens et des Sous-Fermiers / De l'antiquité du Dogme de l'immortalité de l'âme. Fragment / Des mauvaises actions consacrées ou excusées / Des Sectes / Du Philosophe / Les ignorances (16 részből áll, későbbi szótárcikkek) / Les voeux / Des médecins / Des avocats / Des Théologiens / Des Poètes / Du Timée de Platon / Questions sur Platon / Précis de la Philosophie Ancienne (20 rész) / Femmes, soyez soumises à vos maris / Conformez-vous au temps / De l'horrible danger de la lecture / Des arrêts de la mort / De la frivolité / De l'imagination / Anecdote singulière sur le père Fouquet, ci-devant jésuite (alcím: „Ce morceau est inséré en partie dans Les Lettres juives”) / Du théâtre anglais, par Jérôme Carré (Voltaire egyik álneve) / Plan de la tragédie d'Hamlet / L'Orpheline, tragédie (4 oldal) / Courtes réflexions (Othello) / Des divers changements arrivés dans l'art tragique.*

Az első rész Voltaire epikai költeményeit és verses meséit tartalmazza, amelyekhez számos prózai jegyzetet fűzött. Episztola nyitja a kötetet (az eredetiben és a másolatban), amelyet II. Katalinhoz intéz Voltaire. A vers abból az alkalomból született, hogy a cárnő elküldte a filozófusnak törvénytervezetét. Említettük már, hogy ezt az episztolát másoltatja le Barcsay Ábrahám franciául, hogy el tudja küldeni Orczy Lőrincnek.⁴⁸ A kötetben található másik írásról is levelezett barátjával (*Jean qui pleure et Jean qui rit*), jóval korábban, 1772-ben, és ezt is elküldte neki. A nyolcvanas években a három magyar költő kapcsolata elég szoros, erről is Barcsay levele tanúskodik: „Groff Fekete Generális Aristippusnak 's Voltairenak Tanitványa most Sopronyba mulatván emlegettelek vele.”⁴⁹

A kötetben található alkalmi verseket és leveleket Voltaire királyokhoz, kortárs filozófusokhoz, művészekhez, barátaihoz címezi (D'Alembert, La Condamine, Jean-Baptiste Pigalle, Mr Thiriot). Ódában emlékezik meg Calas haláláról és a protestánsok kétszáz évvel korábban történt véres lemészárlásáról a Szent Bertalan-éj kétszázadik évfordulóján.

A második részben a műfaj és a tematika jelentősen megváltozik. A próza dominál. Az itt található írások Voltaire filozófiai koncepcióját és esztétikai nézeteit tükrözik.⁵⁰ Ebben a részben is a változatosság esztétikai elve érvényesül. Olvas-

⁴⁸ *Mennyei barátom!* i. m. 208–211.

⁴⁹ A II. Katalinhoz címzett episztola másolata az 1785. április 27-i levélben. Barcsay *Voltaire Nevető 's Siro Jankója* című verses meséjét megjelenése évében olvassa (1772), és augusztus 11-én írt levelében méltatja: „rendes írás,” „szép elme játék.” Még az írást dicséző korabeli francia versből is idéz két sort (Fontanez, *Épître à M. de Voltaire*). *Uo.*, 66, 70. Az idézet Barcsay 1780. január 2-án írt levelében olvasható. *Uo.*, 176.

⁵⁰ A lemásolt szövegek a *Des Allégories* című esszétől kezdve a *Des divers changements arrivés dans l'art tragique* című írásig folyamatosan megtalálhatók a MPh című kiadvány második kötetében.

hatjuk benne a képzeletről írt szótár-cikket (*De l'imagination*), az olvasás „veszélyéről” írt szatíráját (*De l'horrible danger de la lecture*). Több írás témája az antik és a korabeli irodalom összehasonlítása (például *Parallèle d'Horace, de Boileau et de Pope*). Az utolsó írások középpontjába a színház, és főleg az angol és a francia színház összehasonlítása kerül és Shakespeare értékelése. A szövegek között olvasható Hamlet monológjának fordítása, amely korábban a *Filozófiai levelek*-ben jelent meg.⁵¹ Megtaláljuk itt Voltaire értekezését arról, milyennek kell lennie a modern színházi előadásnak, jellemzi a kor két értelmiségi típusát, a filozófust és a teológust. Természetfilozófiai gondolatai közül kételyeiről olvashatunk az ember helyéről a világban olyan írásokban, amelyek majd szótáraiba kerülnek. Közöttük van a *Les ignorances* [Tudatlanság] című szócikk, amelynek magyar fordítása is készült a század végén.⁵²

Voltaire valamennyi írása közül dialógusai alkotják a legkülönösebb egységet. A filozófus 1750 körül kezd alkotni ebben a műfajban. Megjelentetésük módja is sajátos: kezdetül külön füzetekben vagy *Mélanges*-kötetekben adja ki őket. Több közülük szótárcikk vagy annak része, de az is előfordul, hogy nagyobb művének betétje. Kortársai szenvedélyes érdeklődéssel olvassák az aktualitásuk és iróniájuk miatt különleges diskurzusokat, az utókor azonban Voltaire filozófiai dialógusai iránt az utóbbi évtizedig alig mutatott figyelmet.⁵³

A másolat hetedik kötete jól tükrözi a kortársi érdeklődést: 15 dialógust találunk benne, amelyek a műfaj legfőbb változatait és témáit képviselik: a holtak párbeszédét, a katekizmust, a régiek és modernek vitáját, az antik és a keleti fikciót, a színházról szóló párbeszédet.

A másolatban szereplő dialógusok:

Un sauvage et un bachelier / Ariste et Acrotal / Lucien, Erasme et Rabelais dans les Champs Élysées / Galimatias dramatique / L'éducation des Filles / Les anciens et les modernes ou la toilette de Mme de Pompadour / Le chapon et la poularde / Pericles, un Grec moderne, un Russe / Entretien de Cu-Su et Kou / Ariston et Téotime / L'Indien et le Japonais / Tuctan et Karpos / Les dernières paroles d'Epictete à son fils / L'A, B, C, ou Dialogues entre A. B. C., traduit de l'anglais par M. Huet / Conversation de Mr. l'intendant avec Mr. L'abbé Brizel.

A kötetben nincs keret az oldalakon, a kézírás a harmadik kötetre emlékeztet, de nem nyilvánvaló az egyezés, az íráskép alapján mintha váltakoznának a máso-

⁵¹ A francia szerző Jérôme Carré álnéven ír. Hivatkozik angliai tartózkodása alatt írt művére: kiemeli jelentőségét Shakespeare európai megismertetésében, és méltatja Hamlet monológjából készült fordítását, elmarasztalva az azóta megjelent, általa gyengébbnek ítélt fordításokat.

⁵² A fordító nem ismert, a szöveg kéziratban maradt. Vö.: PENKE Olga, „Szökevény tünemények.” *Voltaire természetfilozófiájának néhány kérdése = Amicitia*, Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára, főszerk. Lengyel Réka, Bp., Reciti, 2015, 304–319.

⁵³ A *Revue Voltaire* egy egész számot szentel a kérdésnek 2005-ben (n. 5. 'Le dialogue philosophique' különszám). L. főleg PUJOL, Stéphane, *Les Dialogues: mise au point bibliographique*, 33–39.

lók.⁵⁴ Voltaire „Összes műveinek” első „Vegyes” kötetében ugyanebben a sorrendben találjuk a felsorolt szövegeket, de a kötet első hét dialógusa nem szerepel a másolatban.⁵⁵ A dialógusok közül az *Entretien de Cu-Su et Kou* jobban ismert *Catéchisme chinois*, vagyis kínai katekizmus címen. Ez a párbeszéd azért is érdekes, mivel egyik jegyzetét Bessenyei György fordította magyarra, aki a dialógus műfajában maga is kiváló alkotásokat hozott létre.⁵⁶

A kéziratos másolat nyolcadik és kilencedik kötete újra sajátos egységet alkot. A kézírás mindkettőben Fekete Jánosé. Mindegyikben van keret, és mivel ebben a két kötetben jól látható a lapszámozás, egyértelműen megállapítható, hogy eredetileg egybetartoztak: a számozás ugyanis folytatólagos. A nyolcadik kötetben található utolsó mű a kilencedikben fejeződik be (miközben egy mondat félbe is van vágva).⁵⁷ A két kötet forrásszövege a *Collection complete* 16. kötetén belül a harmadik *Mélanges*-kötet első része.⁵⁸ A szövegek döntő többsége az idős Voltaire harcait mutatja, aki vitáiban az egyház világi hatalmát bírálva, a deizmust védelmezve, csatákat folytat saját műveinek, valamint kortárs filozófusok vagy korábbi korok íróinak autentikus értelmezéséért.

A nyolcadik kötet első részében rövidebb szövegek vannak:

*Panegyrique de Louis XV / La voix du sage et du peuple / Défense de Milord Boligbroke / Remerciement sincère à un homme charitable / Discours aux Welches, par Antoine Vadé, frère de Guillaume / Lettre de M. Cubstorf pasteur de Halmstad, à M. Kirkerfpasteur de Laubtorp / Lettre de M. Clocpicre à M. Eratou / Conseils à un journaliste, sur la philosophie, l'histoire, le théâtre, les pièces de poésie, les mélanges de littérature, les anecdotes littéraires, les langues, le stile. A második egység egy 56 részes mű: *Le Philosophe ignorant*. A harmadik részben található írások: *Commentaire sur le livre des délits et des peines / Le président de Thou justifié contre les accusations / Essai historique et critique sur les dissensions de la Pologne. Par un professeur en droit public.**

Aktuális eseményekhez köthetők a kötetet nyitó írások. 1748-ban, az aacheni békét követően készült az első, amely XV. Lajos uralkodását dicséri a háborúkat viselő XIV. Lajoséval szemben. A művet ma „propagandadarabként” tartják számon. A második az egyházi adó intézményét bírálja.⁵⁹ A szabadgondolkodó

⁵⁴ ML 7. kötet. MS 1943, 340.

⁵⁵ CCOV, 14. kötet (egy-kiadásokban 13. kötet). Alcím: MPh 1. Megjegyezzük, hogy a kötetben szerepel még az *Éléments de la philosophie de Newton* és a *Vie de Molière*, amelyekről nem készül másolat.

⁵⁶ BESSENYEI György, *Összes művei, A Holmi*, s. a. r. Bíró Ferenc, Bp., Akadémiai, 350–351; vö.: PENKE Olga, *Műfaji kísérletek Bessenyei György prózájában, A dialógus műfaja*, Debrecen, 2008, 64–81.

⁵⁷ ML, 8. és 9. kötet. MS 1944 és 1945. Lapszámozásuk: 1–438, ill. 439–810.

⁵⁸ CCOV 16. kötet. Alcím: MPh 3/1.

⁵⁹ 1750-ben megerősítették az egyházi adó intézményét. Vö.: B. BERNARD, *Panegyrique de Louis XV = DGV*, 913–914.

Bolingbroke vallásfilozófiáját védelmezi a harmadik, az azt követő pedig Montesquieu *A törvények szelleméről* című művét (a janzenisták bírálatával szemben). A többi írásban álnéven vagy névtelenül szól Voltaire a vitákba, a toleranciát, a pártatlanságot, más népek tiszteletét hangsúlyozva.

Nagyobb terjedelmű, rövid fejezetekre osztott írásban olvashatjuk ezt követően Voltaire természet- és vallásfilozófiájának egyik összefoglalását, *A tudatlan filozófust*. Az 1765-ben készült írásban filozófiai kételyeit fogalmazza meg és olyan kérdéseket vet fel, amelyek haláláig érdeklődése középpontjában maradnak.

A harmadik részben két jelentős szerzőt kommentál. Beccaria jogfilozófiai írása az első, akinek nagy európai visszhangot kiváltó művéhez Voltaire bevezetőt is írt.⁶⁰ Az eredetileg latin nyelvű világtörténet szerzőjét, Thou-t értékeli a másik, akinek művét másfél évszázadon keresztül indexre tették, és a 18. század elején fordították francia nyelvre. Az utolsó (a következő kötetben folytatódó) írás II. Katalin vallási toleranciáját dicséri. Mai kritikusai meglepőnek tartják Voltaire elfogultságát a „felvilágosult” uralkodó lengyelországi politikáját illetően. A másolat utolsó kötete az előző kötet utolsó szövegét folytatja.

A kilencedik kötet szövegei:

Essai historique et critique sur les dissensions de la Pologne / La Défense de mon Oncle (22 fejezet) / *Lettres à son altesse Monseigneur le prince de* ⁺⁺⁺ *sur Rabelais et sur d'autres auteurs accusés d'avoir mal parlé de la religion chrétienne / Essai sur les guerres civiles en France.*

Voltaire saját *Philosophie de l'histoire* [Történelemfilozófia] című művét veszi védelmébe a *Défense de mon oncle* [Nagybátyám védelmében] című írásban. Kettős álnév mögé rejtőzik: Bazin abbé álnév alatt jelent meg maga a mű, a védekezést pedig az unokaöcs nevében írja. Ez az írás arra ad számára lehetőséget, hogy a korábnál bővebben fejtsse ki történetfilozófiáját. A szerzői játékot bevezetők és előszavak sora teszi szípkázóvá, amelyek a tájékozott olvasónak akarnak minél nagyobb élvezetet szerezni. A levél formájú, következő műben Voltaire egyformán hadakozik az ateistákkal és a vallási türelmetlenséggel szemben, Rabelais-t és követőit, különböző nemzetiségű filozófusokat védelmezve (köztük Locke-ot, Swiftet, Montesquieu-t, La Mettrie-t, Spinozát, az enciklopédistákat). A mű hangvételére jellemző az egyik zárógondolat: „Az ateizmusból az erkölcsökre nézve semmi jó nem származhat, és ugyanakkor nagyon sokat árthat nekik. Majdnem olyan veszélyes, mint a fanatizmus.”⁶¹

A kötetben található művek a hatvanas évek végéről származnak, kivéve az utolsót. A francia polgárháborúkról írt *Esszé* 1729-ben született, benne Voltaire

⁶⁰ Beccaria művéből Kazinczy Ferenc készített fordítást 1793 körül. Modern kiadása: *Magyarországi gondolkodók 18. század, Bölcsészettudományok*, II, s. a. r. Tüskés Gábor és Lengyel Réka, Bp., Kortárs, 2015, 713–718, 1221–1225.

⁶¹ „L'athéisme ne peut faire aucun bien à la morale, et peut lui faire beaucoup de mal. Il est presque aussi dangereux que le fanatisme.” (ML 9. kötet, 772.)

a vallásháborúk kérdését és IV. Henrik történelmi szerepét tárgyalja. A művet eredetileg az *Henriade* angol kiadásához írta. A prózában megfogalmazott szöveg az eposz utolsó tíz sorával ér véget. A kilenc kötetes másolat így a jelentős magyar hatást kiváltó, két fordításban is megjelent eposzból vett szöveggel zárul.

Voltaire vegyes köteteinek szerkesztési stratégiája

A *Mélanges littéraires* című másolatban szereplő szövegek, amelyeket a fentiekben részletesen bemutatunk, az első kötet kivételével a „vegyes” elnevezést viselő kiadásokból származnak.⁶² Sajátosságaik összefoglalása a válogatást készítő(k) és a másoló(k) preferenciáját is megvilágítja.

Voltaire munkássága sajátos paradoxának tartják, hogy fiatalon kanonizált műfajokban ír, mintha csak az általa egyszerre bírált és magasztalt korábbi század műfaji hierarchiáját követné: első sikereit a tragédiában, az eposzban és a történetírásban aratja.⁶³ Ezeket a műfajokat a továbbiakban is műveli, de mindegyik területen újít, hiszen később drámát is ír, komikus eposzt, és a történetírás sajátos változatait valósítja meg.⁶⁴

A fikcióban is létrehozza önálló műfaját: a filozofikus mesét, amely valójában több műfaj keveréke. Filozófiai kérdéseket illusztrál, lényeges eleme a mindentudó elbeszélő, aki nem akarja, hogy olvasója a szereplőkkel azonosuljon, eltérően a korabeli regényektől, amelyek, Voltaire szerint a valóság illúziójával megtéveszthetik az olvasót. Kritikusai abban is paradoxont látnak, hogy azokat a műfajokat bírálja a legkeményebben, amelyeket maga is a legtöbbit gyakorol, főleg munkássága második részében: a szatírárt, a pamfletet, a vitairatot. Ezekben a műveiben az őt, vagy az általa nagyra becsült, és a kortárs kritika által bírált műveket veszi védelmébe és hadakozik igazságukért, akárcsak a méltatlanul üldözött áldozatokért, a meggyőződésük miatt meghurcolt emberekért. „Összes művei” kiadásaiban ezeket az írásokat a szerző a „vegyes” megjelöléssel fogja egybe, amelyeknek szerkesztési stratégiája lehetővé teszi a gondolatok párbeszédét, anélkül, hogy egységes rendszert dolgozna ki.⁶⁵ Az írások egymásmelletteisége felerősíthet egyes gondolati vagy műfaji sajátosságokat, de nem feltétlenül, hiszen a szerző nem is mindig vesz részt a kiadások szerkesztésben. A dialogizá-

⁶² A Voltaire összes műveiben MPH és a *Poésies mêlées* alcímmel kiadott írásokból.

⁶³ *Oedipe* (1718), *Henriade* (1728), *Histoire de Charles XII* (1731). Vö.: MENANT, Sylvain, *L'esthétique de Voltaire*, Paris, SEDES, 1995.

⁶⁴ Prózában írt *Saül* című drámája (1763) teljesen eltér korábbi tragédiáitól és komédiáitól. Az eposz komikus változatát valósítja meg a *Pucelle d'Orléans*-ban (1762), történetírást, politikai gondolkodást és jogfilozófiát fon egybe a másolat harmadik kötetében található *Fragments sur Lally* (1774). Vö.: V. van CRUGTEN-ANDRÉ, *Saül* = DGV, 1014; MÉRICAM-BOURDET, Myrtille, *Voltaire et l'écriture de l'histoire: un enjeu politique*, Oxford, Voltaire Foundation, 2012.

⁶⁵ Az itt leírtak alapja a *Revue Voltaire* „La notion voltairienne de »mélanges«” különszáma, és főként Nicholas CRONK, *Auteur et autorité dans les Mélanges* című tanulmánya: n. 6 (2006), 53–70.

lásban szerepet játszhat a cím. Az írás gyakran anonim, vagy álnév rejtí alkotóját. Voltaire számos technikát alkalmaz: a bevezetők, dedikálások, jegyzetek, figyelemztetések, marginális jegyzetek sora (amelyek mindegyikére hozhatnánk példát a másolatból), az olvasóban azt az érzést kelti, hogy az írói játékban ő is részt vesz. Ezek a diskurzusformák mégis elsősorban arra szolgálnak, hogy ellenfeleit kijátssza. Az álnéven megjelent írás esetében a cenzornak bizonyítania kell, ki is valójában a megbüntetésre érdemes személy, mielőtt lesújtana. A „kalóz kiadóval” szemben is védelmezi magát, hiszen szerzői jogait a törvény nem biztosítja. N. Cronk szerint a „vegyes” kötetekbe mindig kerül néhány olyan szöveg, amelyek egyértelműen biztosítják a szerző azonosítását, olyan esetekben is, amikor a címlapon nem, vagy nem egyértelműen szerepel a szerző neve. Két példát idézünk erre a másolatból: a II. Katalinhoz címzett episztola a kortársaknak éppúgy nyilvánvalóvá tette a szerző kilétét, mint a kilencedik kötetben legutolsóként szereplő szöveg, amely az *Henriade* alkotása során készült korai Voltaire-írás (amely tematikusan ugyan harmonikusan illeszkedik a kötetbe, de kronológiailag meglepő az elhelyezése).

„Az olvasás szörnyű veszélyei.” „Könnyű műfaj”?

A kéziratos másolatban olvasható írásokban vezérmotívumként tér vissza a gondolatok szabad áramlásának szükségessége és kapcsolata az aktuális kérdésekre gyorsan reagáló rövid írásokkal, a szatírákkal, pamfletekkel, röpiratokkal, szócikkekkel. Közülük kettőre érdemes különösen odafigyelni.

„Az olvasás szörnyű veszélyeiről” írt pamflet keleti parabolában bírálja azokat az intézményeket, amelyek a (nyomtatott) könyvekben megfogalmazott tudás széleskörű megismerését gátolják. A cenzúra átkos hatását Voltaire úgynevezett „kettős diskurzussal” bírálja, vagyis az ellenkezőjét állítja annak, amit valójában gondol, így teszi nevetségessé az ostromozott álláspontot.⁶⁶

Egy újságírónak szánt tanácsként fogalmazza meg másik rövid írását, arról, milyenek legyenek az időszakos kiadványokban megjelenő, a kortárs közönséghez gyorsan eljutó, műfajilag nehezen besorolható, aktuális kérdéseket tárgyaló művek, amelyek témája egyaránt lehet a politika, a filozófia, a történetírás, a költészet, a színházi élet. Belátja, hogy ez a „könnyű műfaj négy-ötezer szerzőt írásra buzdított az utóbbi száz évben,” de nem egyet azokkal a kritikákkal, amelyek csak a terjedelmes, a kritikusok által előírt műfajban és stílusban készült műveket tartják jónak.⁶⁷ Voltaire egyik kedvelt megnyilatkozási formáját védelmezi, hiszen

⁶⁶ *De l'horrible danger de la lecture* = ML 6. kötet, 351–354. A „double discours”-ról lásd: MENANT 1995, i. m., 58. – 1765-ben készült röpirata válasz két frissen megjelent művének cenzori tiltására. Ma is egyik legaktuálisabb írásának tartják, erre utal, hogy felvették a francia érettségi tételek közé és interneten is könnyen megtalálható.

⁶⁷ *Conseil à un journaliste, sur la philosophie, l'histoire, le théâtre, les pièces de poésie, les mélanges de littérature...* ML 8. kötet, 156. Szóhasználata: „genre facile”.

számos (a másolatokban is szereplő) írása jelent meg „újságokban.” A kortársak ezeket a publikációkat nagy figyelemmel követik, több alkalommal váltanak ki heves tollcsatákat. Úgy véli, hogy a „könnyed, évődő, leleményes, kellemes olvasói élményt nyújtó,” a méltatlanul bírált jó szerzőket védő írással formálják az ízlést, „fenntartják az újítás szellemét, amely a művészetek anyja.”⁶⁸ Megfogalmazza ideálját a pártatlan, egyszerre tudós és kritikus újságírás érdekében, amelyben maga is szerepet kíván játszani. Az aktualitás hatása alatt született írásai egy részét egyes köteteibe is felvette, és a korabeli „kéziratos sajtóban” is terjedtek, főleg életének utolsó szakaszában. Ezek a művek kiváltképpen hangsúlyozzák az írók szerepét a kialakulóban levő közvélemény formálásában.⁶⁹

Összegzés és kitekintés

Végül a tanulmány elején felvetett kérdésekre keresünk választ. Először azt kíséreljük meg összefoglalni, hogy a mintegy kétszáz írásból álló francia nyelvű kéziratos Voltaire-másolatban van-e valamilyen összetartó erő, és miért épp a lemasolt művekre esett a választás.

A magyar felvilágosodás írói olyan Voltaire-műveket fordítanak, amelyek az irodalmi kánon csúcán helyezkednek el, ezek megújítójaként válik elismert íróvá a filozófus: eposzt, történetírásokat, tragédiákat. Ezek az írások hivatalos engedéllyel jelentek meg.

A „minor” műfajok 1750 után kerültek Voltaire érdeklődésének középpontjába, ekkor írja meséit, dialógusait, filozófiai műveit, amelyeknek rövid fejezetei különállóan is olvashatók, és 1760-tól szellemi harcaiban gyakran alkalmaz egyéb műfajokat: szatírákat, alkalmi verseket, kommentárokat, ismertetéseket, szótár-cikkeket.⁷⁰ Közös jellemzőjük, hogy aktuális esemény hatása alatt jöttek létre, önálló könyvként, brosúraként vagy „újságcikként” publikálja őket, majd egyes köteteiben is helyet ad nekik. 1768-ban Voltaire Galánthai Fekete János számára két ilyen rövid írást is eljuttat, melyekben az emberi természetről és a cenzúráról fogalmazza meg gondolatait. Két frissen megjelent szatírája elküldésével a hozzá hasonlóan gondolkodó ifjú figyelmét fel is hívja az idős filozófus az ilyen típusú írások jelentőségére. Ezek a „minor” műfajok alkotják a kéziratos forrását. A másoláshoz minden bizonnyal Voltaire „összes műveinek” nyolc „ve-

⁶⁸ Az idézett szövegrészek: „ouvrages ingénieux”, „badinant”, „ouvrages d’agrément”, „toutes les grâces légères”, „C’est à quoi le goût consiste / c’est exiter l’auteur à dire, s’il se peut, des choses nouvelles, c’est entretenir l’émulation, qui est la mère des arts.” *Uo.*

⁶⁹ „Századának egyetlen írója sem tulajdonít a születő médianak akkora jelentőséget, mint ő.” – írja róla François MOUREAU, *Comment se constitua l’agence de Ferney: vers et prose de Voltaire dans les nouvelles à la main et recueils manuscrits = Revue Voltaire*, n. 4 (2004), 222.

⁷⁰ Vö.: Stéphane PUJOL, (*Poétique du*) *Dialogue = Inventaire Voltaire*, sous la dir. de J. GOULEMOT, A. MAGNAN et D. MASSEAU, Paris, Gallimard, 1994.

gyes” kötetét használják, amelyekből a szövegeket (néhány írás teljes kihagyásával) folyamatosan írják le.⁷¹

A Bécsben élő, eredetileg a testőrgárdában tevékenykedő magyar írók nagy figyelemmel követik az európai kulturális élet löktetését, és Voltaire kortárs közönségnek szánt művei különösen felkeltik érdeklődésüket. A kötetekben nagy számban fordulnak elő a korabeli politikai és kulturális eseményekre reagáló írások, valamint az alkalmi versek és levelek, melyeket a francia író kortárs tudósoknak, filozófusoknak, színészeknek, művészeknek, teológusoknak, királyi főeknek küldött. Az írásokban a magánélet és a közélet, az intimitás és a nyilvánosság szorosan összekapcsolódnak. A levelezés, az olvasás és az írás a tanulmányban említett magyar írókat is bevonja a szellemi mozgásba. Bessenyei Voltaire-hez hasonlóan vegyes gyűjteményt hoz létre *A Holmiban*, amelyben a francia szerzőtől is lefordít részleteket. Fekete *Mes rapsodies*-ja hasonló ihletésű. Mindkettőjük írásmódját megéri a francia író vegyes kötetének változatossága és mindketten foglalkoznak az író szerepével a gondolkodás, a politika, a filozófia, a tudományok, a művészeti élet alakításában. A vegyes műfajú művek közül a dialógusok Bessenyei, a szótárcikkek Fekete műfaji választásait befolyásolják. Orczy Lőrinc és Barcsay Ábrahám is ehhez a közegehez tartozik, mindketten kapcsolatban állnak Feketével. A két barát több levelet vált Voltaire-ről, akinek rövid műfajú munkáiból rájuk inkább verses művei vannak hatással. Voltaire vegyes kötetének tematikai gazdagsága, szerkesztése és kifejtésük eredetisége stimuláló lehetett a levelezéseken kívül a beszélgetések, az egyéni művek alkotása során.

Galánthai Fekete János kézírásának azonosítását követően némileg egyszerűsödtek a kézirat fellelésekor felvetődő kérdések. A Voltaire követőjeként számon tartott gróf életének és munkásságának ismert pontjai arra utalnak, hogy nagyon is tudatosan választotta forrásait. Érdemes továbbgondolni Fekete Voltaire-hez írt levelének azt a megjegyzését, miszerint a hatvanas évekig igyekezett Voltaire összes műveit megvásárolni, viszont a cenzúra nehézséget jelentett számára a könyvek beszerzésében. A másolatokat – a könyvektől eltérően – a cenzúra nem ellenőrizte. A kéziratban olvasható Voltaire-művek jórészt a hatvanas évektől kezdve keletkeztek, olyan mű is szerepel közöttük, amelyben az 1773-as évszámot olvashatjuk. Nagy részük szerepelt a tiltott könyvek listáján. A kivételesen érdekes műveket a másolat birtokosa bármikor újra elővehette. Fekete ugyanakkor feltehetően barátai között is számított olvasókra. A négy és fél saját kezűleg másolt kéziratkötetben Voltaire verses és prózában írt meséit, episztoláit és satíráit olvashatjuk, és megtaláljuk közöttük kétkedő filozófiájának néhány, rövid fejezetekre tagolt reprezentatív darabját, kritikáit és satíráit, ahol véleményt mond a kortárs és a korábbi korok filozófiájáról, irodalmáról, művészetéről, az „Írók Köztársaságáról”, a cenzúráról, az újságíráról. A kéziratokra jellemző sajátos ér-

⁷¹ CCOV 13. kötet: *Romans, contes philosophiques* (ML 1. kötet); 14. kötet: MPh 1. (ML 7. kötet); 15. kötet: MPh 2 (ML 6. kötet/2. rész); 16. kötet: MPh 3/1 (ML 8–9. kötet); 17. kötet: MPh 4 (ML 4–5. kötet); 18. kötet: *Poésie mêlée* 1 (ML 2. kötet/1. rész); 19. kötet: *Poésie mêlée* 2 (ML 2. kötet/2. rész); 20. kötet: *Poésie mêlée* 3 (ML 3. és 6. kötet/1. rész).

deklódést mutatják a másolás során kihagyott művek, amelyek zömmel nem sorolhatók a rövid, vegyes témájú írások közé. Feketének bizonyára szerepe van a többi kötet szövegeinek kiválasztásában is. Az ismeretlen másolók talán katonatársai lehettek, mindenesetre jól kellett tudniuk franciául. A másolat kötetei bizonyára nem úgy voltak összefűzve, ahogyan jelenleg találjuk őket, ezt főleg a két eltérő kézírással készült második kötet vagy a mondat közepén kettéválasztott kötetek mutatják. Feltevésekre kell szorítkoznunk a datálást illetően, amelyben a Voltaire-szövegek keletkezése, illetve Fekete János életének tényei adhatnak támpontokat. A másolatok 1773 és 1784 között keletkezettek. Az első évszám az egyik lemásolt Voltaire-műben található, a másodiktól kezdve Fekete inkább a magyar nyelvet használja írásában. A kéziratos másolatban található írások a műfaji és tematikai változatosság mellett az írók szerepéről való gondolkodás vonatkozásában is rendkívül érdekesek, „gyűjteményüket” a 18. századi magyar irodalom utolsó évtizedei vonatkozásában érdemes lesz figyelembe venni.

PENKE, OLGA

« **De l'horrible danger de la lecture** »

*Découverte des manuscrits clandestins des œuvres de Voltaire :
les « Mélanges Littéraires ». Contributions à l'œuvre de
János Fekete de Galántha*

L'accueil hongrois du 18e siècle des œuvres de Voltaire se reflète dans les collections de livres, dans les traductions publiées ou restées en manuscrit, mais également dans les copies de ses écrits. Le manuscrit « Mélanges Littéraires », contenant exclusivement les écrits de Voltaire, copie en neuf tomes, provenant des volumes de mélanges des « Collections complètes » de ses œuvres, en est probablement l'exemple le plus intéressant, du point de vue de sa dimension (3840 pages) et de son contenu (texte intégral à sujets multiples, environ de deux cents ouvrages en prose et en vers). La moitié des copies a été réalisée par János Fekete de Galántha qui devait avoir également un rôle dans la sélection des textes des autres volumes. Le seul correspondant hongrois de Voltaire pouvait s'intéresser à la variété de genres (contes, épîtres, lettres, satires, œuvres philosophiques, dialogues, etc.) ainsi qu'à la variété thématique (littérature, religion, politique, philosophie). Ces ouvrages de Voltaire, interdits par la censure, pouvaient librement circuler en copie, tandis que l'achat de ses livres était bloqué par la censure dès le milieu du siècle, ce qui peut expliquer l'importance des copies à l'usage des intellectuels hongrois. Ces textes brefs de Voltaire montrent enfin comment un homme de lettres doit réagir aux événements politiques ou littéraires d'actualité afin d'influencer l'opinion publique en formation à cette époque.

Keywords: Cultural history of Hungary, 18th Century, Enlightenment, Reception of Voltaire's works, János Fekete